

SZEMLE

Verseskönyvek, tanulságok

Bori Imre

I. AZ ERETNEK

Juhász Ferenc összegyűjtött verseinek vaskos kötetét a legtanulságosabb olvasni, ha a mai magyar költészet jellegzetességei iránt érdeklődünk. A Tenyészet országa hatszáz oldala ebből a szempontból a legérdekesebb olvasmányok egyike, Juhász Ferenc ugyanis, a maga módján és a maga költői eszközeivel, következetesen végigjárta azt az utat, amit ma magyar költő végigjárhat. Ebből következően költészete tükrözi a mai magyar költészet immár több mint tízéves fejlődésének. De egyúttal kivétel is ez a költészet. Amellett, hogy jellemző és általánosabb érvénynyel bír, tovább mert menni lelki fejlődésének rajzában, mint a költők nagy átlaga. A mai magyar irodalompolitika szemében tehát eretnekké vált.

A pályakezdése ilyen rögtön a fel-szabadulás után:

HALAK IS VANNAK

*Hínárnak látják már a füstöt,
víznek a felhőt; és eget.
Száukavékony bordájuk ketrecében
hólyaga van tüdő helyett.
Üstökük széthull, szemük kimered.
Tátognak az éhes porontyok,
orrlikuk, szemük, szájuk szinte
bugyborékol, s mint a pontyok
néma és riadt csordája libegnek.
Hiszen csak víz a világ!
És mint óriás buborékok*

fölszállnak a házak és a fák...

Tiszta, salakmentes költő ígéretei ezek a versek. A fiatal költő József Attila költői műhelyében tanult és Illyés stíluseredményein nevelődött.

Pályafutásának tanulságosabb szakasza azonban csak ezután kezdődött. A nép-kollégista költő lelkesen énekliz az újjászülető országot és a parasztság új életét, amelyből ő is vétetett. A magyar költészetben addig alig volt példa az ilyenhangú versekre, és a követendő példa a szovjet költészet ezerszámra keletkezett efféle verse lett. A párt-költő irodalompolitikai kötelessége is volt ezt a példamutatást követni az ébredező magyar irodalomban. Hogy milyen messzeható következményekhez vezetett ez a példa, azt Juhász Ferenc költészetén szépen lemérhetjük. A költő a szépítésnek és ámitásnak az útjára lépett, a friss, üde hangot, a képzeletnek a merészségét, amely olyan biztatóan tükrözötte Juhász ébredező költői ihletét, most egy öreges, fontoskodó, bícegő és lakkozott világlátás és bűlincsbevert képzelet sántikálása váltotta fel. A költő, aki fiatal szemével a világ bonyolultságát fedezte fel, most beleszügyodott, hogy a világ a legegyszerűbb és legsekélyebb valami. Mélységek helyett külsőséget énekel meg. A szótára is a lehető legkezdetlegesebb, alig terjed túl egy vezércikk szókincsének szintelenségén. Ime, egy szinte klasszikus példa az ilyenfajta versekből:

Körülnéztem, az utcák villanyfényben
lúsztak,

— közben este lett, —
traktorok jöttek dübörögve,
egész sereg.

A házak előtt fény-árnyban játszó
özön-virág,
s ott láttam imég a húszszedik
állami iskolát.

Egy házba kopogtam. Az asszony
[dalolva
altatta kövér anyerékét,
s a szekrényen megláttam Marxnak,
[Leninnnek
minden kötetét.

S mint a nap, elöntött az öröm, hogy
nem álom csupán.

Hisz tudod, megvalósul
az első ötéves terv után!

(Szárnyas csikó)

Juhász Ferenc azután a magyar irodalompolitika sodrában úszik az árral. Ha a jelszó és a lobogó Petőfi, ő Petőfi stílusában elbeszélő költeményeket ír. Végtelen verssorok zakatolnak, a költő szinte fuldoklik a mesélésnek, az epikákakényszerültségnek a hígságában. Lírikus ő, akinek nem idegen ugyan az epika nyújtotta lehetőség kiaknázása sem, fő mondanivalóját mégsem az epikában, hanem a lírában mondhatja el. A válság jele már, amikor egy kimonodottan lírai alkatú költő, aki mindent magára vonatkoztat és önmaga hőse a verseknek, az epika személytelen könnyösége takarózik. Juhásznál is menekülés-szerű ez az epikába-temetkezés. Azt hiszem a fő oka a Szárnyas csikó féle versektől való fanyalgás volt. Testes verseskönyvében nem is találni ezután már ilyen verseket. Ellenben az epikai költemények periódusait lírai ömlések váltogatják. Az epika menedékkjellege azonban végig megmarad. Epikája akkor jelentkezik, amikor a magyar irodalompolitika és társadalmi élet a fejlődés mélypontján áll. Epikus korszakának első gyümölcse az 1950-ben megjelent Sántha család és Apám című elbeszélő költeményei, majd 1954-ben ismét epikával jelentkeznek: A halhatatlanságra vágyó királyfi népmesefeldolgozásaival, majd a Tékozló ország hatalmas epikus alkotásával. Közben, 1951-ben megírja ennek az új népieskedésnek, az egész magyar irodalompolitikának és egyben saját elbeszélő költeményeinek is paródiáját, Petőfi: Helység kalapácsa

című komikus eposza hangján és stílusában.

De az eposzírás a költő bábállapota is. Az elbeszélő költeményeket felváltó lírai termés mindig valamiben új, meglepő, más mint az ezelőtt írott versei. Egész költészetének a fordulópontját pedig a Vörösmartyval versenyző képzelettel és nyelvi gazdagsággal megalkotott Tékozló ország című eposza jelenti. A Dózsa lázadása leverése nyomán támadt pusztulást éneklie meg. Itt már egy merész új és magáratalált költő áll velünk szemben. Ennek a magáratalálásnak az ellentmondásaira később még rá kell mutatnunk.

A Szárnyas csikó féle versekből első epikus korszakában ocsúdott fel. A népiességnek az irodalompolitikában hirdetett egyszerűségétől és primitívségtől igyekszik szabadulni az ötvenes évek első három évében. A magyaros versszerkezeteket felváltják a hosszúlélegzetű görög sorok, amelyeket Radnóti is használt, és a válságban élő költők versformájává vált. Az igazi változást azonban mondanivalójukban, a költő világképében hozták az Óda a repüléshez verseit. Két elégiája ebből a ciklusból (Áprilisi elégia, Novemberi elégia) már-már klasszikus remekműve az új magyar irodalomnak. Ime, néhány részlete:

„Nehezen tavaszodik, de már a ba-
[rackfa kivirágzott,
nagy máglyafüstök feketednek, száll-
[nak az égig.
a keserű füstben már a barackfa
[illata érzik.
Csak a lélek komorlik süketen, üre-
[sen, mint tavasz előtt
a barbár hordáktól gázolt úszkös,
[dérvert mezők.

vagy:

Nehezen tavaszodik, de ezen a ta-
[vaszon már
a szó is nehezebb, mint a só kristá-
[lyokban
a szívre rakódik az elhallgatott, a ki-
[mondatlan,
s epévé válik a kenyér a szájban, a
[nyál a torokban;
s a félelem is, hogy lassan megöreg-
[szünk, s mit se tettünk.
(Áprilisi elégia)

A Novemberi elégiában még tovább megy valódi problémáinak megszólaltatásában:

Idéje nincs most az álomnak, a
[könnyű tiszta dalnak; —
végig-nem-gondolt eszmék, át-nem-élt
[forradalmak,
lázak, emlékek, vágyak örvénylenek
[a szív csatakos

mélyeiben, ellentmondások patája
[tápos!]

Lefekszem újra. Pihenni kéne. Erő a
[hajsztolt
agynak, idegeknek. A szívnek is, a
[a szívnek is, bolondnak!
Ég a szemem, nem tudok elaludni. S
ha elalszom is, ki tudja, mire ébre-
[dek holnap?

Érdemes megfigyelni a tájat, a táj színeit és elemi ezekben a versrészletekben. A Szárnyas csilko-korabeli versek derűs világa helyett most egy komor, tragédiák szelében lengő tájat látunk. Kietlenség, üresség, pusztaság. A lélek kivetődött képe ez. Elhallgatott, ki-nem-mondott gondolatok tarolják a kedvet. És egyszerre ő kerül a vers központjába is. Már személyes kérdései zaklatottságában ír. A „megöregszünk s mit se tettünk“ gondolatával baktat a költő élete harmadik évtizedének vége felé. És mindezt betetőzi a Novemberi elégia két sora:

Ideje nincs most az álomnak, a
[könnyű tiszta dalnak; —
végig-nem-gondolt eszmék, át-mem-
[lélt forradalmak...

Lázás örvények ezek és a halál képeit idézik elő a költő képzeletében. Az életnek az ilyen meglátásától már csak egy lépés választja el a költőt a halál gondolatától, attól, hogy „ki tudja, mire ébrednek holnap?“

Juhász Ferenc így jutott a pusztulás képeinek apokalipszisébe. Ezt a problémáját az élet és a társadalom kettősségében kellene vizsgálnunk, azonban kellő adatok hiányában éppen ezt kell mellőznünk. Csupán tényeket állapíthatunk meg, a költészetből kicsapódókat. A fétközli ország a költő talán legnagyobb mimikrije. A pusztulás képei, amiket rövidlebb lélegzetű lírai verseiben már rögzített, itt egy széles keretben, szinte az animális lét egy utolsó ítélet képeinek borzalmaivá tornyosulnak. Közben a legmerészebb képeket, szavakat, szókapcsolatokat találja meg meglátásainak kifejezésére. Egész költői világá most bontakozik ki a tájat leíró, a pusztulás képeibe merülő poétában. Szerves fejlődés tanui vagyunk. Fő-fő motívuma már az Áprilisi elégiában felcsendül, amikor „barbár hordáktól gázolt üszkös, dörvert mezők“-ről beszél. Eposzában így nyilatkozik:

Hol az ember a tájról? Kihalt. Ha él,
[önmagába rejtve.

Miben higgyek még? A szabadság
[megperzselt, embertől-zabalt húsában?
Csak pusztá állati, növényi lét
[embertelen materializmusában?

Riadtság, rémület, s dac a szemelőben,
[de több a néma alázat,
a félelem lombosodik, görnyesztí a
[vállpercc gyöngye ágát,
mint kigyó tekereg bennünk a döb-
[benet, viseljük a kín töviskoronáját,
pállosok tüze villan, ágyasul jegyzett
[minket a vasmellű bánat.

Egy lélek tájképe ez. És a költő me- nekül az embertől a tenyészet világá- nak békékéjébe, ahol „boldog építkezés“ folyik: a növényeké, az egész természeté. Egy különös boldogság himnusza cseng ki egy csomo versszakából. Egy bűja költői képzelet és egy világban csalódott, világfájdalmas lélek együttes műve ez. Itt a „sejtekben milliárd ma- dárászív dobog“, „bombaként viszi ma- gát a kis légi bója“, „az elporladt anyag termékeny anyaméh lesz“ és „boldogan kering a boldog úrben“ az újonnan épült csillag. És amikor visszakanya- rodik e himnuszából önmagához, így énekel:

Mert élni így is rettenet, e lázongó
[zöld szerelembe rejtve,
megadva magunkat a legcsöndesebb,
[fegyvertelen, növényi lázadásnak,
nézni higanyt a gyorsan növő, a
[fénybe tóduló kallásznak,
zsiros rongyokban, elvadult szőrrel,
[csontváz-fejünket leejtve.

Erről a pontról azután Juhász Ferenc egyenes ívben röppen a csillagokba, a kozmosz magánosságába, a makró- és a mikrokozmosz, az atomok világa és a Föld őstörténete képeibe. És ezek a fáj- dalomban és elkeseredettségben fogant versek nyitották meg előtte valóban a költészet kapuját. A mondanivaló, a képek áradata üszik most a versekben. Kicsap belőlük, elborítja a költőt, és egy különlegesen átérzett világba ra- gadják: Juhász Ferenc új költészetébe. Inne, egy részlet újabb verseinek han- gullatát idézni:

Szobamba Páfrányok, Saurusok tele-
[pednek mocoorgva,
zizegnek éjszaka, néznek torz; ősi
[szörny-fejükkel,
meteorok ütődnek csavargó lázzal
[homlokomba,
álmok itatnak, páncélos emléksígyók
[gyűrűsen rengő gazdag csecsíkkal...

A költő itt találta magára, megtalálta költészetéhez vezető útját és itt vesztette el ugyanakkor emberi önmagát is. A talaj, amelyen eddig állt, egyszerű, egysíkú, problémátlan, mapos és gondtalan kis világ volt, most pedig egy bonyolult, emberi kérdésekkel rakott, de fölötte sikamlós különvilágban találta magát. Csalódott ember hangja ez, aki már problémát lát fiatalokora eszményeiben is. Problémája a szerelem, a magány, a megtisztulás, és főleg az elvesztettség, a hiábavalóság érzése. A költő, amikor maga köré gyűjtötte problémáit és a modern ember érzés- és gondolatvilágával elemezni kezdte őket, démonokat szabadított fel. Ezeknek hatálmában van ő, a „fekete bárány“. Tegyük hozzá, az önmaga megtisztult világához vezető út legmesszebbre eső pontján. De az a biztató, hogy előbb-utóbb magára talál majd.

Költői fejlődésének az a legnagyobb tragikum, hogy a költőnek, ha valóban meg akarta őrizni költői és emberi mivoltát, ilyen nagy áldozatok vállalására kényszerült. Dudás akart lenni, és József Attila nagy meglátásával, sokkalra is kellett mennie, eretnekké kellett válnia.

A magyar kritika régen elsiratta „elvesztett bárányát“. Mert ki mert törni a hivatalos költői sablonokból, őszinte mert lenni és a jól kitanosított országutak helyett a modern ember érzésvilágának dzsungeljében a maga ösvényét akarta vágni.

Költészetének fejlődése éppen ezért bír különösen értékes jelentőséggel.

II.

A DERES MAJÁLIS

Nagy László igéri verseskötönyve címében ezt a havas, fagyos tavaszt, dércsöpte ifjúságot, Ő is fiatal költő, ő is a háború után jelenteti meg első verseit. Szinte ellentéte a mindig robbanásra kész, égő és lobogó Juhász Ferencnek. Verseit olvasva nem a gondolatok maradnak meg az emlékezetben, hanem egy emberi temperamentum: a nyugalom, a higgadság, a kimértség, a rendíthetelenség zamata. A költő nézi a világot, szemlélődik, el-eltűnődik és megállapít. Szinte fukar a szavakban és a képekben. Nem szereti a vers-bukfeneket, legtöbbször a szórend egyszerű megváltoztatásával megelégszik, vagy egy-egy kötőszó, jelző nélkül közli a

meztelen vagy a leegyszerűsített valóságot. Főleg kezdő verseinek jellemzője ez a kép-, nyelvi-, és stíluspuritánság. Raffináltságot sejtethni kezdetben nála, csakhamar azonban rádöbbenünk, hogy ez a legtermészetesebb állapot, minden versének alaphangja. Ime, összegyűjtött verseiből egy részlet:

*Holtak felkelőben,
lengnek lepedőben,
virágról virágra
lépnek vakmerően.*

*Mindegyik csontvázon
fehéritett vászon,
az élön csak rongy lóg,
bárkivel komázzon.*

*Ebek mérgelődnek,
porban tépelődnek,
aki bírja marja
azt mondják a vének...*
(Holtak felkelőben)

1944-ben írta Nagy László ezt a versét és azóta sem változott alapvető költői módszere: a szemlélő higgadsága és tény-látása. Csak az az ember, aki költői pályája eddigi szakaszában alig került ellentétbe a világgal, vallhat és láthat így. És igénytelen is. Ahogy puritán szavakban, úgy puritán a versformákban és a gondolatokban is. Keménykötésűek versei és a legegyszerűbbnek ígérkező formát választja mindig, amely már-már a természetes beszéd tagolódásával határos.

Szemlélődő természetéből következik, hogy verseiben sokkal több a külvilág, az objektív valóság tárgyi eleme, a magyar falu, a táj részletei, mint Juhász Ferencnél. Személytelenné válik a tájban, mert majd minden versének táj a kerete, és csak közül, megállapít. Jó példája ennek egy rövid, 1952-ben kelt verse:

HÓHARMAT MARDOS

*Hóharmat mardos, levél emésztődik,
ideje jött a zabolátlan erőknek,
völgyek emlőin rettenetes kölykek,
vaksin gomolygó ködök nevelődnek.*

*Dalos madárnak ég nem nyílik többé,
mérgesebb lett a fellegek futása,
rámjön a tél, ó, mért kellett elhagy-
[nom
szívednek forró udvarát, Zsuzsánna!*

És aztán Nagy László nyugalmas tájait is belepi a halál szürkén és komo-

ran permetező hava, ajkán fagy az ifjúság kedves derűje. Az utóbbi években fogant versekben ő is a pokolraszállás retteneteit merlegeli. Fiatalkori versében még enyhe kivánság volt a problémás világ:... ecetért elcserélném minden édességem (Az én szívem), most a maga módján, a józanság nyugodtságával lép a halálnak ugyanolyan meglátása felé, mint ahogy azt megtette lobbanékonyabb költőtársa is. Lázad, ahogy panaszkodik. „vértanúja a nagy merészségnek”, bár nála ez a merészség még megállt a pusztá vágyásnál. De már a halállal kacérkodik. És ezt a halállal való kacérkodást érezzük mi a mai magyar költészet egyik kortünetének. Nem véletlen, hogy öregnél, fiatalnál a halálnak és a bánatnak ez a melankóliája megjelenik szinte ugyanabban a pillanatban. Sőt ő is, akárcsak Juhász, elindul a tárgyi valóságból az absztrakció felé, a külső világból a világ törvényszerűségei felé, az élet egyetemeségének a gondolatát is felébreszti:

*Csúffá csak így tehet a sorsom,
szívem: a világ-zaklató
csak ott csúfol meg majd alúl,
ha farsangol a kémiával,
s féreggél, fűvé boldogul.*

*vérharmatos fejjel is izzó
égitetek közt álmodom.*

Verseskönyve utolsó verse pedig így zárul:

*Tiéd volt, most az enyém a dallam
amit villamos sír a kanyarban.*

*Halállal élek, nem kenyérrrel,
fejbőlött mének szédületével!*

Ime, itt van a deres majális érzése. A tárgyi világ problémákká nőtt. A már-már modorosságba eső Nagy László szintén a kiutat keresi, és nem véletlenül, ő is Juhász Ferenc útját választotta. Mint-ha a mai magyar költészetnek ez lenne a valóban járható útja.

MI.

NEM A JELEN, MÁR CSAK AZ EMLÉKEZÉS

Két költő merült el szinte végleg az utolsó tíz-tizenöt évben emlékeibe. Az egyik Szabó Lőrinc, a másik Illyés Gyula. Két ellentétes természetű költő és az

emlékezésben ismét együtt vannak, mint ahogy együtt voltak az életben is, míg Szabó Lőrincet a halál el nem ragadta. A halál, amit már várt, és verseiben megénekelte.

A férfi Szabó Lőrinc már 1945 után elkezdte hordani emlékeit egy egységes, rendszerbefoglalható költői életrajz gar-madájába. Ebből keletkeztek a Tücsöközene szép szonettjei, amelyeket a múlt évben adtak ki kiegészítve és új kiadásban.

Így intonál:

*Tudom, semmi, de semmi közöttök
hozzám, butuska tücskök a fű között,
mégis jólesik azt képzelni, hogy
mikor így, este, ablakot nyitok,
nekem üzentek, sok hű kis barát,
lelkendezve, hogy csak szép a világ, —*

*úgy építitek, hangokból, puha
zenéből, ide, az agyam köré
az izgatott nap romjai fölé,
azt, ami örömiünk volt valaha,
közös örömiünk: a nyugodt csodát
a zengő, boldog, nyári éjszakát.*

(A nyugodt csoda)

Ebből az érzés- és gondolati magból bontja ki egész életét, emlékeit. Így lesznek az ő versei, monotonosságukban is, változatos dallamai élete emlékeinek. A Jelenhez már szinte nincs is szava. Csak élete múltja érdekli. Az életrajzi emlékek keverednek költői színekkel, forgácsaival egy gazdag gondolati életet élő ember ötven évével. A férfi összegez annyi testi és lelki megpróbáltatás, kaland, kitérés, kisiklás után. Tavaly a HÍD-ban megjelent írásunkat azzal zártuk, hogy a költő önkörébe zárult, új meglátásai, új mondanivalói nincsenek már a világhoz és népe sorsához. Akkor ezt a megállapításunkat kissé merészségnek tartottuk, mert ismertük a felszabadulás után megjelent természetét. Most, a Tücsöközene szonettjeit olvasva, csak megerősödünk meglátásunkban. A költő még a háború alatt valóban önkörébe záródott. Újabb költői termése nem más, mint az emlékezés szárnyán addig megtett életútjának egy nagyobb kör érintőjén való végigjárás. A Tücsöközene összegezése, természetesen, egy magas gondolati, majdnem filozófiai síkon történt meg. Egész költészetét és élet-filozófiáját így foglalja össze a kötet 249. szonettje:

*... Oh, csak élni ne
kellene az élethez! — Remete
voltam mindig köztetek, emberek,
nem értettelek, nem értettetek:*

magát nézi, aki kíváncsi rám...
S Isten tudja, mi jön még ezután.

Vagy egy másik helyen így vall:

*Mi voltam? A szivacs szomszárja. Nehéz
vonzások álma. Vagy emléke? Kész
elmélet, mely, ragasztott szárnyait
zuhanni látva csak csodálkozik.*
(224. szonett)

Csak látszólag bonyolult viszony ez a világhoz. Szabó Lőrinc, ezt vallja most, egész életében az eltűnt Idillt hívogatta, azt az embernélküli csendet, amiről Vörösmarty énekelt lázas látomásban. A város bérháza „rút csontkoponya”, „nagy rovarantya” lett, mert benne kellett élnie, míg ő hegyek lélezzetét szerette volna figyelni és „kéjesen mosogatni” millió levelét a természettel való azonulásban. Pantheizmus a vallása, amely fel-feltört a tudós és művelt arcél mögül. Mert az emlékek legnagyobb része, főleg, a fiatalságból felmerültek, a természetben élt pogánykodásra vonatkozik. És a tücsök zenéje ezt ébresztgeti. Azután a különbékébe való menekülés rajza következik, az, amit már ismerünk. Végző pontja pedig egész szemléletének az, amit a 278. szonett tartalmaz:

... Megútálás és
megvetettem az embert, az egész
földi förtelmet, s álmot, hiteket,
igazságot, a hiú képzelet
szépségeit, a bérenc agyát,
a bölcs és buta magyarázatokat,
tömeget, egyént...
harminchárom évnyi tapasztalat
után mint vigasztalan harcteret
jártam a mocskos, leprás életet...

És a jelszava is csak egy volt: a megismerés. Még az ilyen életet is nem élni, csak megismerni akarta. És azért élt, hogy megismerhessen. Néhány szonettje például szép himnusza is ennek a megismerési vágynak. De amikor már a Tücsökzene versei készülnek, a költő lemondott erről a vágyáról. Már csak magát akarja megismerni és még azt sem, csak emlékeiből átmenteni valamit. Legelsősorban pedig a fiatalságát. Egy másik, sokkal kisebb kötete: A huszonhatodik év, őrszi ezt a vágyát. Ebben is a mulandóság ellen hadakozik. Egyik nagy ösztönzője, a szerelem, kap hangot ezekben a szonettekben. A halott kedves emléke fölött ül tort a szintén halála felé elindult költő. Mintha újra-kezdene az életét. Amit fiatalkorában elmulasztott, most ötvenéves fejjel írja

meg nagy szerelem-lángolásait. Fiatalkorának szerelme Shakespeare szonettjeinek fordításába torkollt, most pedig sürgetően törleszti a régi adósságot.

A két kötet szonettjei a költő vers-technikájának csúcspontját jelentik. Minden tökéletes bennük, pontos és helyén van. Zárt egész. A formának és a vers-technikának egy nagy mestere játszik bennük a szonett húrján. És micsoda hangokat tud kicsalni! Csak olvasásuk közben úgy éreztük: bár ne lennének ilyen sebezhetetlenek, ilyen tökéletesek!

Illyés Gyula is abba a korbá ért, amikor a tökéletes versek játszva kerülnek ki ceruzája alól. Sőt ő is a valóságban az emlékbefordulása mezsgyéjén és vízválasztóján jár, ahol Szabó Lőrincet is meglestük, amint ifjúsága és emléke tücskeit hallgatta.

Illyés Gyula azonban más lelkialkat. Ő rögtön fiatalkorai emlékeiből bukkant fel és állandóan onnan táplálkozott költészeté. De a Kézfogások 1956-ban megjelent kötetében már ezt a fiatalkort a végérvényesen elvesztettség érzése lemejt be. Nem harcol más, csak mereng. És minden emlék fájó sebeket üt vagy tép fel. Az életérzését, amelyet ilyennek láttunk, így jellemzi ő maga:

— — — — —
annyi terv s út, ahányat vált agyunk,
de mégis egy sors, mert hisz
[meghalunk...]

— — — — —
ha majd a csupa lomb-domb ifjúság
egyszer csak üres terepre bocsát
és fedezék és védelem sehol,

csak amit hajdan-magadból hozol —
(Bevezető)

Igen, így áll a költő, fedezék nélkül és ifjúsága kincseit mutatja fel olyan időkben, amikor az életnek csak fonákját látja már és ráköbben: így sem érti.

En, itt, ma! — mindenre megérten,
de áldva így is, búcsúképp
a lét gyönyörű szöttesét
bár fonákja felől sem értem!...
(Örül már minden)

És hány panasz tud akár egy versben is mellbeütöni! Ime, még egy versszaka a már idézett versnek:

Beh ritka az öröm, be végső
ízű vagy s be ingatag
bizalom, eskü, kapcsolat
s be sűrű a „hiába!” s „késő!”...

A fiatalkor emlékeinek napfényes derűje, emberszeretete mögött pedig állandóan ott leskelődik Illyés kísértő árnya: a halál, az elmúlás, egy összege-

zés sürgető vágva. Nem érdekli már a jelen ügy és olyan mértékben, mint valamikor. Most csak azt választja ki a jelenből, ami emlékeket tud felcsalni emlékezése asztalára. A múltidős igék, „emlékszem“, „mondták“ intonálják ezt a költői magatartást és múltbamerülést. Közben minden feleslegestől megszabadult ez a költészet, tiszta és egyszerű minden benne. A végső telitalálat. Kiegyezett a költő mindig pezsgő szíve? A költő világában a múlt, az emlékezés hangjától szürke minden.

IV.

A TEREMTETT VILÁG ÉNEKESE

„Olyan verset szeretnék írni, hogy ne legyen sem megoldás, sem tükör, olyat, hogy minden szavam, mondatom tárgy s tény legyen. ne kép és

[fogalom.“

Igy vall Vas István most megjelent válogatott versei gyűjteményének egyik kis versében, a Kis ars poeticá-ban. Egy magasrendű tudatossággal, hatalmas verskultúrával rendelkező költő vallomása ez igényről és szándékról, arról a szinte elérhetetlen célról, ami a versírózt izgatja. Kristályosan tiszta költő. Versei zamatában egy boldogabb és szerencsésebb sorsú Radnóti Miklós hangjára és témáira ismertünk, persze az utánzás, a hatásuk legtávolabbi árnyéka nélkül. Legfőbb magatartása: az intellektualizmusa. A vers születésekor értelem és érzelem fonódik egybe, de úgy, hogy mindig az értelem szűrője az, amelyen át a mondanivaló végső alakjában megformáltan jelenik meg.

Újabb verseinek fő témája a természet és egy olaszországi utazás emléke, amelyből egész verseskötet született: a Római pillanat. A természet Vas István nagy ihletője. Sok költőnél a természet kulissza és rejtékhely volt. Nála a természet az öröm forrása. Hozzáfordulni védelem és gyönyörűség is egyszerre. A balatoni táj, a szüretet, az erdők, lankás hegyoldalak mélabúja hangolja versre leggyakrabban. Az ő esetében emberi problémája csak már a természetben előbb megfürdött embernek van. A legérdekesebb azonban Vas Istvánnál az út eddig, a természet örömeig. Válogatott verseinek gyűjteményében határozottan felismerhető ez a szándék és az út eddig, amely újabb

költészetét jellemzi. A két háború között a természetről írott versek a rendszer ellen tiltakozó költők állókodásának eszközei voltak. Lelkük és sorsuk tragikumát olvasták bele. Vasnál is így van ez, hiszen zsidó származása elég okot adott félelemre, és az elvesztett Éden után sirt, mint annyian az ilyen veretű költők közül. Feltűnő azonban, hogy a kötet legfrissebb termésében, tehát az 1953–1956-ban írott versekben ismét ez a hang csendül fel:

Erők és Végokok, hát elrontott

[nyaramra

hozok-e békítő, szép őszi napokat?

Merész tavaszomat vén szegyenem

[bakarja.

Szőlőm félia fanyar s félia már

[elrothadt.

Gomolygó rettegés, kudarc szakadt

[kudarcra

alacsony és nehéz, fülleteg ég alatt.

Rajokban szállt a bűn az átázott

[falajra

s kikezdte azt, ami a tőkén ép maradt.

De a kudarcokat, a gyászt, a bűnöket

feloldozhatja egy csendes, komoly

[szüret,

és nem hiába hullt el tavaszom

[virága,

ha majd szeptemberben, a higgadt,

[lérelő,

megkésett ráadás racuoa, a szépidő,

s feledtető hevet hajt életem borába.

(Badacsonyi szonettek, 4. vers)

Egész filozófiai gondolkodására, a valósághoz való emberi viszonyára pedig a következő idézet vet fényt:

Ó, Valóság, halálos dalú Múzsai!

a lét hétszeres fátyola főd el,

De minden évben újra nő a búza

és minden évben új csikó szökell.

(Csikók)

Azt hiszem, hogy az olyanveretű intellektuális és urbanus költőnek, mint Vas István is, aki Európa polgári hagyományain nevelkedett elsősorban, az útja aligha lehet másfajta.

V.

AZ UNALOM HELYSIUMÁBAN

Két, az idősebb költőnemzedékhez tartozó költő is most szedte csűrbe ed-

digi tenmését. Fodor Józsefnek és Kassák Lajosnak is most jelentek meg összegyűjtött vagy válogatott verseinek gyűjteményei. Köteteiket érdeklődéssel vettük kézbe és csalódással tettük le. Alapbenyomásunk, olvasva e festes köteteket, hogy egyiküknek sincsen már különösebb mondanivalója a Jelenhez. Szórazavetett halak ők, akik kétségbeesetten keresnek támaszt, éltető levegőt egy új összetételű társadalmi és szellemi légkörben. Különösen Fodor József költészetére vonatkozik ez; újabb verseiben minden gondolat a semmitmondás és az unalom vonzásában születte. Petőfi kötetének prefaciózusa a címe: A Jelenések évei. Régebbi költészetére még illik ez a cím, de az újabra aligha. Egy szenvedélyes fiatalság után egy rezignált öregkor költészete következik. Szenvédélyes himnuszait, nagylélegzetű, szinte zsoltáros vándjait a kor ellen váltja egy a természetnek szinte öncélú megéneklése, minden cél és kényszerítő mondanivaló nélkül. Ez a problémája:

*Mit űztem nemrég,
nem akarom már,
Mit is szeretnék,
Nem is tudom már.*

(Avarban)

azután még egy mondata egy másik verséből:

„Dolgom nem a ma dolgai“

Ezzel már jóval előbb meghatározta egész következő költészetét. Mindenestre tragikus költői állapot az övé. Hosszú évtizedeken át vágyakozott egy emberibb, szabad és igazságos kor után. És ahogy megvalósulni látja fiatalokora eszményeit, nincs valódi szava és nincs költői ihlete örömenek megéneklésére. A felszabadulás után írott verseinek javában a kényszer és a költői rutin zakatol csupán. A természethez való menekülése, amely, mint említettük, szinte az öncélúság határain jár, egyfajta családást takar. Aligha lehetne megmagyarázni mással ezt a most jelenléző költői állapotot. Azután ő is az emlékezés karjaiban ring. Ha az erdőt énekl, az gyermekokora világának erdője, az Erdélyben eltöltött gyermekévek természetjárásának emléke. A vers ünnepe helyett minden verse az utóbbi időben (az ő esetében ez tíz év előtti állapotokat jelent) az unalmas emlékezés és emlékezés szürkességébe vész.

Kassák Lajos is már csak fiatalokora emlékein ül tort. Expresszionista verselési módja és képalkotása mintha

nem elégtené ki már. Nála is egy egyszerűsödési folyamat figyelhető meg. A szavak és meghökkentő, tüzes képek egykori szerelmese, mint annyi költő, lassan lepatogatja magát a retorikától, ha a modorosságot nem is sikerült elvetnie. Mert Kassák modoros költő. Verseinek válogatott gyűjteménye erről tanuskodik. Igaz, legújabb versei nincsenek ebben a kötetben. Gyűjteménye, akár csak Fodoré is, 1949-cel zárul. De már itt is megfigyelhető egy pozitív irányú fejlődés, amit sajnos, nem kísérhettünk figyelemmel. A most megjelent kötet, ezt még nem ismerjük, mutathatja meg majd, hogy milyen eredménnyel járt ez a folyamat. Éppen ezért itt csak jelezhetjük a költő új irányba való megindulását.

VI.

TANULSÁGOK

Annai verseskönyv után értelmesebb látszik néhány mondatban összefoglalni azokat az általános tanulságokat, amelyeket leszűrhetünk olvasásuk közben. Ime, néhány ilyen megállapítás.

A magyar irodalompolitika károsan befolyásolta a magyar költészet újabb fejlődését a „Lobogóknak Petőfi“ jelszóval. Ez a népiségnek egyfajta hivatalos elvi tételét jelentette. A Petőfi útjára kényszerítette a költőket, ahelyett, hogy József Attilának hagyományát ápolta volna. Így a vers elszürkült, a mondanivaló súlyát veszítette, mert pusztán táj- és helyzetleírásba fulladt, holott ma már az út a filozófián át vezet.

A fiatal magyar költészet válságba jutott. Ezt bizonyítják Juhász Ferenc és Nagy László versei is. Az érzések harmóniája helyett az érzések anarchiájába futott ez a költészet kiütkeresés közben.

A szovjet költészet példamutató hatása sem befolyásolta áldatosan és felszabadítóan a magyar költőket.

A magyar költő az utóbbi években hátat fordított a jelennek és arccal a múlt felé fordult. Nem a jelenből, hanem emlékeiből táplálkozik. Legtöbbjüknek alig van szava a jelenhez, hacsak azt nem halljuk annak, amit elhallgat és a múltbamenekülésével ad tudtunkra.

A mai magyar költészetből hiányzik a pozitív jellegű nyugati költészet ha-

tása is. Formai szempontból a lehető legegyszerűbb szabású uniformást kapják a versek. Ebből is következik, hogy a mai magyar költészetben a gyerekkor és a táj képei uralkodnak a filozófiai világlátás helyett. Ennek a költészetnek érzés- és gondolatvilága nagy részében még a múlt századot tükrözi.

Mintha a magyar költészetben nem munkálkodott volna Ady és József Attila. Érthetetlenül, még mindig Petőfi a lobogó.

Az újabb magyar költészet túlságosan röghöz kötött, és a provincializmus vitaminhiányában szenved. Az áttanulmányozott kilenc verseskötvetlenről tanúskodik.

